

Med slovenskimi rojaki v Italiji

V gorah nad Tersko dolino

☞ Gorazd Gorišek

Na Malem Karmanu FOTO: VLADIMIR HABJAN

Na najzahodnejšem robu slovenske poselitve nas pričakuje svet globokih dolin, ki se strmo dvigajo proti vrhovom Stolovega grebena in še bolj divjega grebena Muzcev/Cime del Monte Musi, pod katerimi izvira Ter/Torre. Dolina se imenuje po njem, lahko pa uporabljamo – nekatere knjige učijo, da je to pravilneje – tudi množinsko obliko (Terske doline), saj severozahodni del Beneške Slovenije tvori več stranskih pritokov. Karnahata/Cornappo, Bedroša/Vedronza in Mališčak/Malischiac so njihova imena, vmes pa je seveda še več manjših grap. Marsikateri hudourniki "oživijo" samo v deževnih obdobjih, kar pa je resnici na ljubo kar pogosto, saj je to območje že dolgo znano kot eno najbolj mokrih v celotnih Alpah. Z drugimi besedami to pomeni, da bomo v Italiji oziroma na slovenskem etničnem ozemlju težko našli s padavinami bogatejši svet.

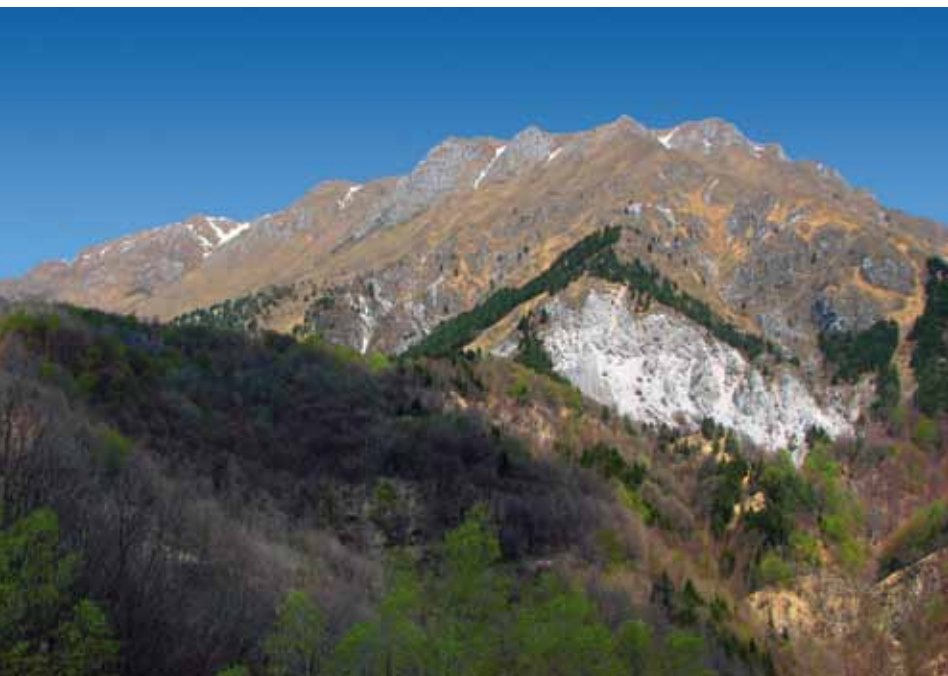
ŽIVLJENJE SLOVENCEV OB TERU NEKOČ IN DANES

Slovenski živelj je v Terskih dolinah v preteklosti doživljal enako usodo kot njegovi sosedi ob Nadiži. Pravzaprav se mu je v večstoletni zgodovini godilo še slabše. Slovenski jezik so le mukoma ohranjali pri življenju. Za boljše razumevanje položaja naših rojakov bi bilo treba poseči daleč nazaj, vse do časov oglejskega pa-

triarhata, a začel bom rajši s precej bližjo sredino devetnajstega stoletja. Ozemlje Beneške Slovenije, in s tem seveda tudi Terske doline in Rezija, je bilo že leta 1866 vključeno v skupno italijansko državo. Na Goriškem in Tržaškem so imeli Slovenci v okviru Avstro-Ogrske precej več pravic, saj je bilo že v tistem času dobro organizirano kulturno udejstvovanje v maternem jeziku. Slovenščina je v Terskih dolinah,

v nasprotju z Nadiškimi, po priključitvi k Italiji začela izginjati tudi iz cerkve. Italija ni priznavala nobenih narodnostnih in jezikovnih pravic. Slovenskih šol ni bilo in jih še danes ni. Še več, "skrbna" italijanska država se je zelo potrudila, da bi čim prej prišlo do popolne asimilacije. V slabih petdesetih letih jim to kljub trudu ni uspelo, saj so ob popisu leta 1911 vsi prebivalci občine Tipana/Taipana (dobrih tri tisoč ljudi) odgovorili, da doma govorijo slovensko narečje.

Tudi po prvi in drugi svetovni vojni ni bilo nič bolje. Tersko narečje je bilo in ostalo na ravni pogovornega (kmečkega) jezika domačinov, za kar si je prizadevala državna oblast. Takšna je bila tudi vzgoja otrok. Že takoj ko so začeli govoriti, so vsakemu dodelili svojega učitelja, ki ga je vzgajal v edino primernem in zveličavnem italijanskem duhu. V teh dolinah ni bilo treba čakati časov fašistične oblasti, že prej (in tudi potem) je bila realnost naših najzahodnejših rojakov vse prej kot roznata. Po drugi vojni je bil vsakdo, ki se je zavzemal za slovenstvo, izdajalec, ki ga

Breška gora FOTO: GORAZD GORIŠEK

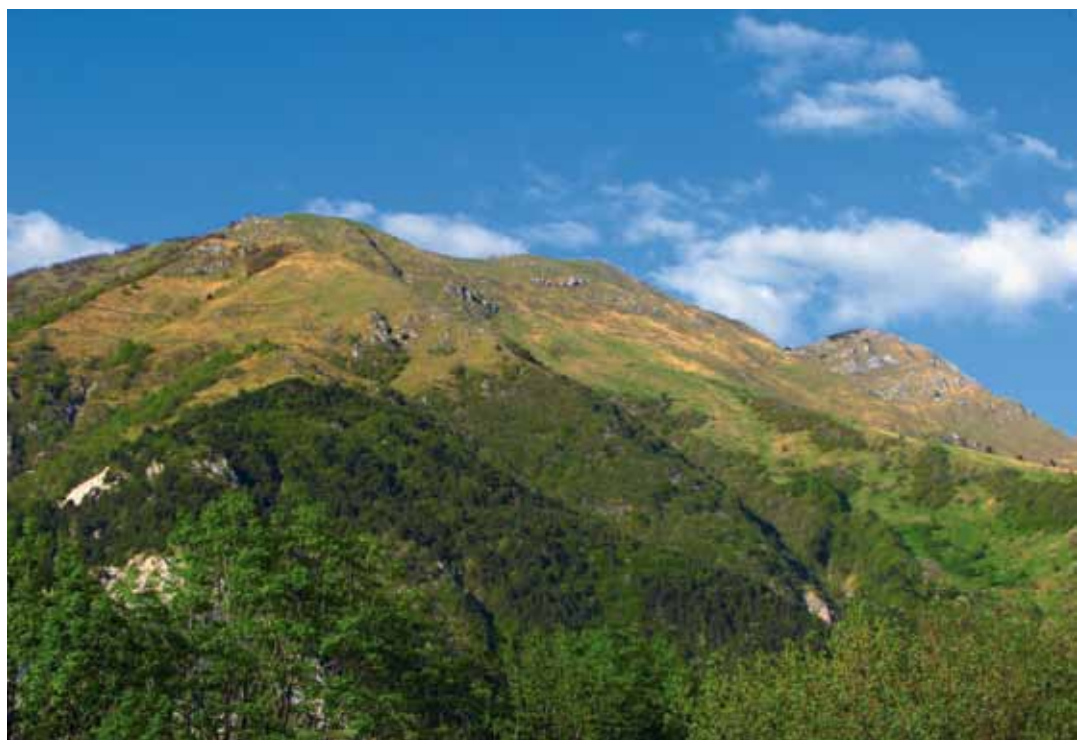
je treba skrbno nadzorovati in mu po vsej sili preprečiti protiitalijansko delovanje. K vedno manjšemu številu slovensko govorečih prebivalcev je pripomoglo tudi množično izseljevanje v Furlanijo in še dlje po svetu. Kar ni uspelo oblastem, je dokončala narava. Rušilni potres leta 1976, v katerem so nekateri izgubili največ – svoja življenja, je za vedno spre-

menil podobo teh krajev. Na ruševinah so si skrbni domačini, tudi s pomočjo Slovenije, sicer zgradili nova domovanja, a večinoma brez gospodarskih poslopij. Veliko hiš oživi samo ob koncu tedna. Mnogo je priseljencev iz drugih krajev.

Zgornji odstavek ni odraz sovraštva do kogarkoli, je samo kratek opis stanja na območju, ki ga predstavljamo v to-

kratni številki Planinskega vestnika. V teh vaseh bomo težko našli domačina, ki bo z nami pripravljen govoriti v terskem narečju. Treba se je zelo potruditi in si pridobiti njihovo zaupanje. Nekakšen prastrah je po dolgih letih prisilnega potujčevanja in zaničevanja domačega jezika, kulture in običajev še vedno prisoten, pa čeprav živimo v enaindvajsetem stoletju in fizičnih mejá v združeni Evropi ni več. Mejni prehodi so se odprli od danes na jutri, da bodo ljudje zaupali tujcem in da bo država, v kateri živijo, spoštovala njihove pravice, pa bodo morala preteči še leta.

Ker ne bi rad, da bi vse izzvenelo žalostno, pogubno in tarnajoče, je vendarle treba omeniti, da je kar nekaj uradnih krajevnih napisov dvojezičnih, da so vasi lepo urejene, da imajo zaselki lepa in na ličnih tablah zapisana domača imena in da Terske doline premorejo veliko pokončnih ljudi, ki jim ni vseeno, ali se bo v prihodnosti tu še govorilo slovensko. Vsaj tri može, ki skrbijo za to, da bi se jezik, običaji in še marsikaj drugega ohranili, moram omeniti. Prvi je profesor in pesnik Vilijem Černo, ki je bil eden glavnih pobudnikov etnografskega muzeja v Bardu, drugi Renzo Calligaro, sicer Furlan, ki že dolga leta kot duhovnik slušbuje v teh krajih. Dušni pastir se je naučil terščine, tako da se je po njegovi zaslugi po dolgih letih

Stolov greben iz vasi Bardo
FOTO: GORAZD GORIŠEK

ETNOGRAFSKI MUZEJ V BARDU/ LUSEVERA

V muzeju je ohranjen del stavbne in agrarne beneškoslovenske starosvetnosti s predmeti, ki so jih ljudje uporabljali pri vsakdanjih opravilih. Predstavljeno je tudi ljudsko izročilo: pripovedništvo, glasba, noše in šege. Trenutni ravnatelj muzeja je že omenjeni Viljem Černo, ki tudi na ta način skrbi, da bi se ohranila slovenska podoba vasi nad Terom. Muzej, ki je vreden ogleda, upravlja tamkajšnji Center za kulturne raziskave, ki si prizadeva za povezovanje Slovencev, Furlanov in Italijanov, a obenem skrbi za ohranjanje našega jezika v teh krajih.

Etnografski muzej v Bardu
FOTO: GORAZD GORIŠEK

domači jezik zopet vrnil v bogoslužje. Tretji je etnomuzikolog in slovenist Pavle Merkù, ki je v minulih desetletjih skrbno in natančno raziskal govorico domačinov. Na takšne ljudi moramo biti ponosni!

PREGLED GORA NAD TERSKO DOLINO

Med Kobaridom in Huminom/Gemona del Friuli se razteza več kot trideset kilometrov dolg greben, ki ga potok Ter deli na obsežnejši vzhodni del, kjer kraljujejo Stol, 1673

m, Breška gora (tudi Breški Jalovec)/Punta di Montemaggiore, 1613 m, Lanževica/Punta Lauscioviza, 1620 m, in Brinica/Monte Briniza, 1636 m, ter na zahodni del s Postovčičem/Postouicco, 1611 m, Lanežem/Cuel di Lanis, 1629 m, Širokimi dolinami/

JAME PRI ZAVARHU/ VILLANOVA

Nad Tersko dolino je veliko čudovitih jam. Najbolj znane so tiste pri Zavarhu južno od vasi Bardo. Nekaj so jih odkrili domačini že zelo zgodaj, s speleološkimi raziskavami pa so začeli jamarji iz Vidma/Udin ob koncu devetnajstega stoletja. Leta 1925 je domačin in ljudski pesnik Pietro Negro odkril lepotico – Novo jamo. Že pred drugo svetovno vojno so jo uredili za turistični obisk, dandanes pa privablja veliko obiskovalcev od blizu in daleč. Za turiste je urejen le del rovov, ki skupno merijo kar sedem kilometrov. Vodotok, ki teče skozi jamo, pride na dan v dolini pri Njivici/Vedronza kot izvir Črnega potoka.

Pot iz Viškorše na Brinico
FOTO: GORAZD GORIŠEK

Siroche Dolegne, 1640 m, Ambružem/Ambruseit, 1523 m, Bukovnikom/Monte Faeit, 1636 m, in najvišjim Velikim Karmanom/Chiampon, 1709 m. S prisojnih strmali zadnjega vrha se dviga še Mali Karman/Monte Cuarnan, 1372 m. Predvsem vrhovi zahodnega dela ne pomenijo mnogo, saj so daleč od dvatisočice, a travnato-skalnate strmali nad potokom Bedroša niso od muh. Po tem divjem in marsikje izpostavljenem grebenu vodi zelo zahtevna označena Huminska pot (Alta Via CAI Gemona), ki pa zaradi zahtevnosti in dolžine ni za vsakogar. Ker je za večino planincev pretežka, je ne bom predstavil med opisi v sredici, izurjen gornik pa naj se le odpravi nanjo. Predlagam krožno turo z začetkom v vasi Podbardo/Cesariis, sprehodom do sosednjega Brega/Pers, vzponom na Veliki Karman čez sedlo Predol/Sella Foredor (poti 730 in 713), s prečanjem grebena do Laneža in Postovčiča in sestopom po poti 729 do izhodišča v Podbardu. To je polnokrvna visokogorska tura, ki z dolžino in zahtevnostjo prav nič ne zaostaja za precej bolj zvenečimi prečnji v naših in tujih gorah. Kdor se bo odpravil na enodnevno turo, nujno potrebuje dolg poletni dan, stabilno vreme ter zvrhano mero kondicije in izkušenj.

Še nekaj podatkov, ki vam utegnejo koristiti pri načrtovanju pohoda po italijanskem delu Stolovega grebena: planinsko uporabnega slovenskega zemljevida za to območje ni, čeprav je Breška gora streljaj od državne meje, ostalo pa le malo dlje proti zahodu. Avtokarte in šolski zemljevidi ne štejejo, saj so dovolj le za splošno orientacijo, Atlas Slovenije pa je to območje na žalost prezrl. Najbolj priporočam italijanske zemljevide založbe Tabacco (v tem primeru številki 26 in 27), ki jih lahko kupimo tudi v prodajalnah v Sloveniji. Njuni karti za območje Rezije in dela Beneške Slovenije sta celo dvojezični.

NAJZAHODNEJŠA SLOVENSKA VAS

Breg (po domače Brieh, italijansko Pers) je zapuščen, cesta do njega pa, vsaj od Podbarda naprej, zelo ozka in zavita, vendar vseskozi asfaltirana. Vas, ki ždi visoko nad potokom Bedroša/Vendronza v naročju zahodnega dela Stolovega grebena, premore nekaj obnovljenih hiš, a stalnih prebivalcev ni več. Za ilustracijo še nekaj suhoparnih podatkov, ki pa so žal neusmiljeni: leta 1961 je v vasi živelo petindvajset ljudi, žal pa je potres sredi sedemdesetih porušil osemdeset (80!) hiš. Po tej naravni katastrofi sta ostala samo

Vas Bardo z Brinice FOTO: GORAŽD GORIŠEK

še dva stalna prebivalca, leta 2006 samo še eden ...

Z Biserko sva se pripeljala v mrtvo vas. Nikogar ni bilo moč pozdraviti. Med sprehodom po zapuščenih senožetih, ki jih bo kmalu popolnoma prerasel gozd, sva lahko prisluhnila le petju ptic in si

želela vsaj v mislih pričarati sliko minulih stoletij, ko so pod mogočnimi vrhovi še živeli naši rojaki. Iz zasanjanosti sta naju predramila poslavljajoče se sonce, ki je padlo za Mali Karman, in misel, da bo treba domov. ◊

Informacije

Dostopi: Do Čente/Tarcento, kjer vstopimo v dolino Tera, sta na voljo gorenjska in primorska avtocestna smer, iz doline Soče pa dosežemo dolino Tera skozi Učjo (odcep je pri Žagi med Kobaridom in Bovcem). Obstaja še cest(ic)a, za katero si je treba vzeti več časa, a zagotavljam, da ne bo nikomur žal. Iz Kobarida se zapeljemo v Breginj, nato pa preko nekdanjega maloobmejnega prehoda Most na Nadiži do vasi Plestišča/Platischis, ki že sodi v občino Tipana/Taipana. Skozi to vas se pripeljemo v Karnajsko dolino, potem pa se, glede na izbiro izhodišča ture, zapeljemo v katero od terskih vasi.

Koče: Planinskih koč v gorah nad Tersko dolino ni, sta le neoskrbovano zavetišče Ric. M. Cuarnan, 1336 m, pod Malim Karmanom in pa obnovljeno vojaško poslopje delno odprtega tipa A.N.A., 1468 m, na severni strani grebena med Breško goro/Punta di Montemaggiore in Brinico/Monte Briniza.

Literatura: Tine Mihelič: Julijske Alpe. PZS, 2009; Stanko Klinar: Sto slovenskih vrhov. Prešernova družba, 1991; Željko Kozinc: Lep dan kliče 4. Modrijan, 2007; Milena Kožuh s sodelavci: Terska dolina/Alta val Torre/Val de Tor. Mohorjeva družba, 2006; Andrej Mašera: Zahodne Julijske Alpe. Sidarta, 1998.

Zemljevida: Prealpi Giulie, Valli del Torre, Tabacco 26, 1 : 25.000 (celotno območje); Canin, Val Resia, Parco Naturale Prealpi Giulie, Tabacco 27, 1 : 25.000 (severni del).

Toplo priporočam ogled dveh zanimivih oddaj, ki ju najdemo na spletni strani arhiva RTV Slovenija:

– dokumentarec Terske doline in gore: <http://www.rtvsl.si/odprtikop/dokumentarci/terske-doline-in-gore/>,

– pogovorno oddajo Intervju, v kateri je bil gost domačin iz Barda, profesor Viljem Černo: <http://tvsl.si/predvajaj/viljem-ferno/ava2.46333687/>.